

УДК 811.161.2'373.46

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Козловець І. І.

У статті проаналізовано основні лексико-семантичні процеси в українській фінансово-кредитній термінології, зокрема, розглянуто особливості синонімії та антонімії, які є важливим проявом лексичної системності даної термінології.

Ключові слова: лексико-семантичні відношення, термінологія, синонімія, антонімія.

В статье проанализированы основные лексико-семантические процессы в украинской финансово-кредитной терминологии, определены особенности синонимии, антонимии, которые являются важным проявлением лексической системности данной терминологии.

Ключевые слова: лексико-семантические отношения, терминология, синонимия, антонимия.

An article analyzes the basic financial-credit terminology and the peculiarities of synonymy and antonymy.

Key words: lexico-semantic relations, terminology, synonymy and antonymy.

Термінологія – це частина словникового складу літературної мови, і всі ті семантичні процеси, що відбуваються у літературній мові, стосуються також і термінології, що виявляється у функціонуванні термінологічних одиниць за загальномовними законами. Терміни не є ізольованими одиницями загальноновживаної мови, які мають лише їм притаманні властивості, а становлять повноцінну частину загального складу мови. Тому можна говорити про переважний характер властивості терміна порівняно із загальноновживаним словом, а не про повну відсутність тієї чи іншої особливості [1, с. 13].

Оскільки терміни перебувають у певних відношеннях між собою і зі словами загальнолітературної мови, проблемним залишається питання про можливість чи неможливість у термінології загальномовних семантичних процесів, зокрема синонімії та антонімії. З одного боку, синонімія у термінології трактується як негативне явище, теоретично вона неможлива, проте мовна практика свідчить про те, що вона є. На відміну від загальнолітературної мови, у терміносистемах реалізується переважно тільки різновид синонімії повного і часткового характеру. Терміни, які виражають певне поняття, як правило, не характеризують його з різних боків, а є дублетними найменуваннями, що ввійшли у термінологічну систему внаслідок різних мовних контактів і різноспрямованих тенденцій в процесі її формування [9, с. 90].

Синоніми в економічній термінології (а отже, й у фінансово-кредитній) – це терміни, що стосуються того самого денотата, але можуть мати відмінності в поняттєвому плані, розрізняються за будовою (прості слова, композити, словосполучення), походженням (власне українські та іншомовні), ступенем сучасності та особливостями використання [4, с. 130].

На думку деяких дослідників, синонімія в термінології “відіграє не лише деструктивну, а й конструктивну роль” [10, с. 171]. Загальноновизнано, що синонімія більшою мірою властива так званим “нестрогим” терміносистемам (якою є також фінансово-кредитна), ніж точним і природничим терміногрупам. Співіснування інтернаціональних (більш точних, компактних, моносемічних, вузькопрофесійних) термінів та їх власне мовних, як правило, мотивованих, семантично прозорих, зрозумілих відповідників дещо виправдовує наявність синонімії в термінології [6, с. 72].

Оскільки термінологічні системи характеризуються динамічністю, відкритістю, природно-штучним характером утворення, то, очевидно, синонімію в них слід вважати явищем закономірним [11, с. 328].

Причини появи синонімів різноманітні: ранній етап формування поняття, численність підходів до поняття в різний час і в різних ситуаціях, різна лексична мотивованість, паралельне існування українських та запозичених термінів тощо.

В українській фінансово-кредитній термінології для ФКТ синонімія є досить поширеним лексико-семантичним явищем. Під час аналізу фінансово-кредитних термінів виділено такі види термінологічної синонімії:

1) Терміни-дублети, які з'явилися внаслідок:

а) паралельного вживання термінологічних одиниць власне українського та іншомовного походження: *депозити – вклади, тезаврування – нагромадження, інфляція – знецінення, профіт – прибуток, акредитив переказний – акредитив трансферабельний, суб'єкт податку – платник податку;*

б) використання автохтонних дублетних пар: *збитки – втрати, золоте забезпечення – запас золотий, розподіл ризиків – подрібнення ризиків, витрати прямі – витрати змінні, вигода втрачена – вигода упущена, платіжне доручення – доручення на оплату.*

2) Терміни – синтаксичні синоніми, що виникли внаслідок зміни морфолого-синтаксичних відношень між компонентами. Серед них спостерігаємо: а) паралельне використання однослівного терміна і словосполучення: *репорт – репортна угода, казначейство – державна скарбниця, квазігроші – регіональні гроші, профіт-центр – центр прибутку;* б) паралельне вживання термінів-словосполучень: *дорогоцінні метали – метали коштовні, позика з опціоном – опційна позика.* Синонімічні синтаксичні конструкції можуть утворюватися поєднанням власне українських та іншомовних компонентів: *вкладне свідоцтво – свідоцтво депозитне, депозитний сертифікат – сертифікат ощадний, дебетові обороти – обороти за рахунками.*

3) Функціонування термінів повної форми і короткої. Серед синонімів цього виду маємо: а) скорочення терміна-словосполучення засобами словотвору: *державний кредит – держкредит, фінансовий відділ – фінвідділ, державний бюджет – держбюджет;* б) скорочення повної форми терміна внаслідок пропущення словосполучення чи заміни словосполучення словом: *рахунки, що базуються на зарахуванні взаємних вимог – взаємні рахунки – взаємозалік;* в) заміна повної форми терміна абрєвіатурою: *система національних рахунків – СНР, Європейська Валютна Система – ЄВС, Європейський Банк Реконструкції і Розвитку – ЄБРР.* Це синоніми-дублети, вони тотожні за значенням і взаємозамінні.

4) Синонімами є також фінансово-кредитні терміни, які утворилися внаслідок різних словотвірних процесів: *індексація – індексування, переоцінка – переоцінювання, інвестиція – інвестування, ануляція – анулювання, кредитоздатність – кредитоспроможність, платіж достроковий – платіж дотерміновий, передавальний напис – передатний напис.*

До термінів-синонімів належать різноструктурні слова і словосполучення, питомі й запозичені, що різняться одним компонентом [3, с. 34]. У фінансово-кредитній термінології прикладом такої синонімії є терміни: *баланс зовнішній – екстерн-баланс, прибуток валовий – прибуток-брутто, прибуток чистий – прибуток-нетто.*

У досліджуваній терміносистемі виділяємо також і синоніми-дублети, які з'явилися внаслідок фонетичного освоєння запозичених термінів: *демередж і демуредж, брокераж і брокредж.*

Антонімія як одна з найважливіших системоутворювальних категорій лексики є відображенням відношень протилежності, контрастності понять, якими оперує наука, і, на думку деяких дослідників, "в термінології репрезентована чи не ширше, ніж у загальнолітературній мові" [2, с. 25]. Антонімічне значення дозволяє виявити елемент порівняння чи співвідношення, а на основі цього з'ясувати всі ознаки й властивості певного поняття. Антонімічні пари слів зіставляються за найбільш загальною і суттєвою для їх семантики ознакою, при цьому антоніми, характеризуючи явища одного плану, перебувають на крайніх позиціях відповідної лексичної парадигматики [12, с. 131].

В основу виділення термінів-антонімів у фінансово-кредитній термінології покладена ознака семантичної поляризації, яка діє в межах спільного семантичного поля [8, с. 57]. Терміни-антоніми утворюють елементарні мікрополя, у межах яких

реалізуються відношення протилежності. Частиномовне вираження антонімії у ФКТ представлене іменниками: *доходи – видатки, надходження – витрати*, прикметниками: *витрати постійні – витрати змінні, демпінговий – антидемпінговий*; дієсловами: *видавати – отримувати (готівку), нараховувати – вираховувати*.

У ФКТ антонімія представлена у двох типах: лексичному (різнокоренева) та словотвірному (спільнокоренева). У різнокорневих антонімах їх диференційна семантична ознака (протилежність) реалізується шляхом семантичного протиставлення коренів. Серед лексичних антонімів можна виділити пари, утворені на основі загальноновживаних слів (тобто мотивовані загальнолексичними антонімами): *прибутки – витрати, внутрішнє – зовнішнє (знецінення грошей)*.

Значну частину антонімічних пар становлять інтернаціоналізми, які прийшли на український мовний ґрунт готовими дериватами: *актив – пасив, дебет – кредит*.

Як показав досліджуваний матеріал, явище лексичної антонімії є менш продуктивним у фінансово-кредитній термінології. Значно ширше в ній функціонують словотвірні антоніми. Серед спільнокорневих антонімічних пар переважають ті, що антонімізувалися за допомогою префіксів протилежного чи заперечувального значення. В цій функції використовуються префікси: *роз-, без-, за-, ви-, на-, не-, анти-, контр-, дез-, диз-, ре-, де-*: *асигнування – розасигнування, відкличний – безвідкличний (акредитив), ввізне – вивізне (мити), відкриття – закриття (рахунку), відрахування – нарахування, переказний – непереказний (акредитив), демпінговий – антидемпінговий, баланс – контрбаланс, інфляція – дезінфляція, ажю – дизажю, валоризація – ревалоризація, котирування – декотирування тощо*.

Нами з'ясовано, що найпродуктивнішим способом вираження протилежного поняття в ФКТ є приєднання до терміна стверджувальної семантики заперечної частки *не*, яка фактично виступає у префіксальній функції. Префікс *не-* виражає значення “заперечення” або “відсутності тієї чи іншої ознаки”, внаслідок чого в антонімічній парі виникає відношення повної протилежності, наприклад: *конвертована – неконвертована (валюта), прямі – непрямі (податки), кумулятивний – некумулятивний (акредитив), покритий – непокритий (акредитив), виробничі – невиробничі (фонди), податкові – неподаткові (платежі), фондована – нефондована (позика) та ін.*

У спільнокорневих антонімах протилежність реалізується безпрефіксальними і префіксальними словами. Це терміни-антоніми, які передають “якість”, “стан”, “особливість” чи “властивість чогось”. За допомогою додавання префікса виражена антонімія у термінах: *готівковий – безготівковий, асигнування – розасигнування, відкличний – безвідкличний, інфляційний – антиінфляційний, фінансування – рефінансування*.

Протиставлення за допомогою різних префіксів виражене в термінах: *девальвація – ревальвація, депорт – репорт, відрахування – нарахування, відкриття – закриття (рахунку), ввізне – вивізне (мити), прогресивний – регресивний (податок), передплата – неоплата тощо*.

Даний тип антонімічних відношень репрезентується полярними значеннями як власне українських, так і інтернаціональних префіксів. Наприклад, протилежність “початку” і “завершення дії, явища” відтворюються за допомогою префіксів *передо-, після-*: *передплата – післяплата*. “Наявність” і “відсутність ознаки, явища, дії” виражені префіксами *без-, від-, за-*. Префікси *в-, ви-, від-, на-* позначають протилежне спрямування дій, ознак і властивостей. Полярність, протидію виражають іншомовні префікси: *де-, ре-, дез-, анти-, контр-*.

Відзначаємо у фінансово-кредитній терміносистемі також випадки вираження антонімічності запозиченим терміноелементом не тільки у ролі префіксів, а й суфіксів: *-ар, -ант, -ат*: *ліцензіар – ліцензіат, індосант – індосат, жирант – жират*.

У фінансово-кредитній терміносистемі антонімічні відношення проявляються в термінах різних типів: у семантичній структурі однословів: *тезаурування – детезаурування, готівковий – безготівковий, надання – повернення (кредиту)*, у композиціях шляхом приєднання до однієї і тієї самої основи антонімічних основ: *чекодавець – чекотримач, векселедавець – векселетримач, бюджет-брутто – бюджет-нетто; позичкодавець – позичкотримач; короткотерміновий – довготерміновий (кредит)*; як конкретизатори у складі словосполучень: *прямі податки – непрямі податки, валюта м'яка – валюта тверда, платежі податкові – платежі неподаткові*,

обороти *дебетові* – обороти *кредитові*, *вексель опротестований* – *вексель преюдиційований* та ін.

Одним із важливих виявів системних відношень у ФКТ є зв'язок антонімії й синонімії. В антонімічній парі протилежне значення може бути виражене кількома термінами-синонімами: “Як у синонімічній групі значення протиставляються своїми відтінками, так і в антонімічній парі вони протиставляються предметно-понятійними ядрами” [5, с. 92]. Макросистема, яку утворюють антонімічні компоненти, може взаємно поєднуватися з мікросистемою синонімічного гнізда: *передоплата (оплата попередня, авансова оплата) – післяплата (платіж накладний, плата накладна); кредитор, позичкодавець – боржник, позичкотримач; витрати постійні – витрати прямі (змінні), франчайзер, франчайзингодавець – франчайзі, франчайзингоотримувач*.

У семантичному плані терміни-антоніми, за Л. А. Новіковим, утворюють пари, а то й цілі мікросистеми лексичних одиниць, що виражають контрарні (протилежні) і комплементарні (взаємодоповнювальні) відношення всередині терміносистеми [7, с. 57]. Контрарна протилежність у ФКТ виражається максимально протилежними поняттями, між якими існує середній, проміжний компонент, наприклад: *довготерміновий – середньотерміновий – короткотерміновий (кредит), вільно конвертована – частково конвертована – неконвертована (валюта), прибутковий – малоприбутковий – неприбутковий, збитковий*.

Більшість термінів-антонімів фінансово-кредитної терміносистеми – це комплементарні антоніми. Комплементарна протилежність характеризується відсутністю середнього, проміжного компонента між протилежними поняттями: *дефіцитність – бездефіцитність, платоспроможність – неплатоспроможність, нетто – бруто, актив – пасив, дебет – кредит* тощо.

Отже, лексико-семантичні відношення синонімії та антонімії у ФКТ мають свої особливості, які полягають у тому, що в даній терміносистемі переважає дублетна синонімія. Термінологічна синонімія зумовлена мовними і позамовними чинниками. Наявність синонімії у ФКТ засвідчує потребу в її подальшому унормуванні. В антонімії у ФКТ, на відміну від загальнолітературної мови, широко використовуються словотворчі засоби, більш продуктивною є комплементарна антонімія. Антонімія у ФКТ – важлива системоутворювальна категорія, за допомогою якої всебічно характеризують наукові поняття фінансів та кредиту.

Література

1. Д'яков А. С. Основи терміноутворення: семантичний та соціолінгвістичний аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім “KM Academia”, 2000. – 218 с.
2. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – М. : Наука, 1971. – С. 7–67.
3. Кочан І. М. Синонімія у термінології / І. М. Кочан // Мовознавство. – 1902. – № 3. – С. 32–34.
4. Курило Т. Специфіка вияву лексико-семантичних відношень в економічній термінології / Т. Курило // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. 4. – С. 130–133.
5. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови : навч. посіб. для студ.-філол. / Л. А. Лисиченко. – Х. : Вища школа, 1977. – 114 с.
6. Михайлишин Б. П. Антонімо-синонімічні блоки в термінології / Б. П. Михайлишин // Українське мовознавство : міжвід. наук. зб. – К., 1992. – Вип. 19. – С. 71–78.
7. Новиков Л. А. Антонимия, ее типы и место в лексико-семантической системе языка / Л. А. Новиков // Тезисы докл. науч. конф. “Вопр. описания лексико-семантической системы языка”. – 1972. – Ч. 2. – С. 57.
8. Симоненко Л. О. Біологічна термінологія: формування та функціонування : навч. посібник для студ. природничих факультетів / Л. О. Симоненко. – Умань : РВЦ “Софія”, 2006. – 104 с.
9. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін. ; ред. А. В. Крижанівська. – К. : Наукова думка, 1984. – 196 с.

10. Соколовська Т. Синонімія та антонімія як базові парадигматичні класи в українській терміносистемі з генетики / Т. Соколовська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 171–174.

11. Терещенко С. І. Синонімія в термінології (лексикографічний аспект) / С. І. Терещенко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. IV. – С. 328–330.

12. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 279 с.